

Religionsvetenskap och teologi

GÖRAN BEXELL

Vad är religionsvetenskap och teologi?

Intresset för religionsvetenskap och teologi har i Sverige ökat på ett sätt som ingen kunde förutse. Vid början av 2000-talet studeras religionsvetenskap och ibland teologi vid flera högskolor och universitet. På tidningars och tidskrifters sidor bereds åter utrymme för klassiskt teologiska frågor.

Detta nya intresse har väckt till liv en gammal insikt, nämligen att akademiska teologer — motsvarande sker inom andra discipliner — alltför lätt sluter sig i sin egen värld. Kulturdebattörer kritiserar teologerna för att de inte deltar med teologiska inlägg i kulturdebatten. Kyrkorna klagar traditionsenligt över att teologerna inte ger något substantiellt åt blivande präster. En del äldre teologer, präglade av 1950-talets hedenius-tradition i dess teologiska variant, blir då förvånade: vi bedriver deskriptiv och analytisk teologi och ingenting annat. Skräcken att vara ovetenskaplig har hållit teologerna i en ibland ganska nyttig men på sikt förödande begränsning.

Det finns här och var en fortlevande föreställning om att även nutida teologi vid svenska universitet och högskolor är en konfessionell prästutbildning. Detta medför att själva begreppet teologi av lättförståeliga skäl sätts ifråga, även av sådana som är verksamma vid teologisk fakultet, till förmån för religionsvetenskap, som bättre anses svara mot vad som görs eller bör göras. Men teologi bedrivs inte längre i denna gamla konfessionella mening utan i en vidare och mer pluralistisk mening. Namnet teologi har dessutom en traditionskraft och ett mer öppet och attraktivt innehåll; det är teologin som åter lockar i samhället och kulturen. Att rätta till kvarlevande missförstånd och att informera om teologins nuvarande läge är därför en viktig uppgift. Ibland

spelas teologi ut mot religionsvetenskap på ett alldeles för enkelt sätt, även om det för många i dagligt tal betyder ungefär samma sak.

Men den avgörande frågan är vilken betydelse vi bör tilldela teologi respektive religionsvetenskap. «Teologi» och kanske «religionsvetenskap» ges som bekant olika innehåll, även vid de teologiska fakulteterna. Den fråga jag skall diskutera är i vilken betydelse teologi och religionsvetenskap kan och bör förekomma vid universitet och högskolor; jag tänker för enkelhets skull på den svenska kontexten.

Falsk objektivitet och konfessionalism

Det finns några förenklade uppfattningar av teologi och religionsvetenskap. Den första är den falska objektiviteten. För att försvara sin vetenskaplighet har många teologer räddat sig undan till i princip rent deskriptiva eller analytiska verksamheter. Denna slags forskning har berikat svensk teologi och vetenskap överhuvud med en mängd värdefulla undersökningar och resultat och är en nödvändig del av en teologisk fakultets verksamhet.

Nygrens metodteori är ett framstående exempel. Nygren menade att han använde rent objektiv historisk och analytisk metod och att hans resultat var därefter. Problemet är bara att i historiens ljus visar sig, att det som då framträdde som högsta vetenskap numera framstår i all sin kontextuella och värderingsmässiga iklädnad.¹ Det som vid en viss tidpunkt framträ-

¹ Jfr Göran Bexell, «Moral och verklighet. Några utvecklingstendenser i anglosaxisk-skandinavisk och romersk-katolsk moralteologi», i *Människa, tro, moral*. Religio 1, 1982, s. 5–27.

der som absolut objektiv vetenskap har i själva verket sina bestämda förutsättningar och synsätt. Detta är ofrånkomligt och bör leda till kritisk distans inför nutida motsvarande anspråk på total objektivitet. Ingen skall tro att dagens teologier har någon objektivitet i den förenklade meningen.

Lika viktigt är dock att denna gamla insikt inte får leda till relativism eller subjektivism i vetenskapen. Det är poängen med vetenskaplig argumentation att den skall vara intersubjektivt prövbar och försvarbar i sin tid och med sina förutsättningar. Däremot bör ingen vetenskap framträda med absoluta och dogmatiska anspråk; då går den över till att bli ideologi.

Men även religionsvetenskapen har som andra vetenskaper haft anspråk på falsk objektivitet att ta ställning till. Problemen är desamma som inom teologin. De som gentemot teologins påstådda ovetenskaplighet vill hävda religionsvetenskapens objektiva status har numera inte sällan sina rötter i dels femtiotalets teologikritik, dels den förmenta objektivitetens vetenskapsuppfattning. Dock har senare decenniers vetenskapsteoretiska och hermeneutiska debatt klargjort vad många länge vetat, nämligen att även religionsvetenskapen är bestämd av sina förutsättningar om såväl religion som vetenskap. Jämför bara hur ett universitet i Boston, Kairo eller New Delhi behandlar ämnet och jämför hur en hindu, en ateist, en bekännande muslim, en feministteoretisk kritiker eller en kuriatrogen katolik behandlar sin vetenskap.

Insikten om det problematiska med en rent neutral religionsvetenskap är givetvis inget argument mot möjligheten att bedriva religionsvetenskap. Motsvarande problem finns i annan slags besläktad vetenskap, t.ex. litteraturvetenskap, konstvetenskap, statsvetenskap, historia, sociologi.

Den andra problematiska innebörden av teologi och religionsvetenskap är den rena konfessionaliteten inom teologin och den rena ideologin inom religionsvetenskapen.

Den konfessionella teologin är en teologi som programmatiskt hävdar en viss religions eller främst inomreligiös konfessions synsätt och förutsätter sanningen i denna, t.ex. en calvinsk, luthersk eller katolsk dogmatik och etik.

Många stora och betydelsefulla fakulteter i Europa är konfessionellt bundna till t.ex. evangelisk-luthersk eller katolsk konfession. I Sverige finns numera högskolor som har konfessionell relation till kyrkor och samfund. Den konfessionella bundenheten kan organisatoriskt utformas på olika sätt. Vid katolska eller protestantiska fakulteter kan förekomma bevakning av att en lärare följer den officiella kyrkoläran; om man inte gör det kan man bli stoppad i karriären och t.o.m. förlora sin tjänst. Detta strider mot principen om autonomi för ett universitet och överhuvud mot tankens frihet och omdömet klarhet. Det hindrar inte att enskilda personer kan göra och i hög grad gör framstående insatser vid dessa fakulteter.

Det kan knappast vara idealiskt för ett universitet i svensk kontext att inom sig ha konfessionellt eller ideologiskt bundna enheter, där t.ex. lärartillsättning och kvalitetsprövning är undandragna vanliga regler. Den icke-konfessionella hållning och den konfessionella och religiösa pluralism som sedan lång tid råder vid ett statligt universitet i Sverige och dess fakulteter, t.ex. vid Teologiska fakulteten i Lund, är ett nutida efterföljansvärt exempel på hur det kan vara. En sådan utbildningsmiljö är också mer fruktbar för en blivande präst i dagens kyrkor än en snävt konfessionell undervisning, särskilt med tanke på såväl teologins utveckling som kyrkornas villkor i det moderna samhället.

Historiskt sett har det funnits ett nära organisatoriskt samband mellan kyrkor och teologiska fakulteter, vilket således successivt försvunnit under 1900-talet i Sverige. Många inom t.ex. Svenska kyrkan uppfattar läget så att fakulteterna inte längre har något större intresse av en samverkan. Varje fakultet får tala för sig; jag håller mig till den policy Teologiska fakulteten i Lund har haft och har. Det är en grov missuppfattning att tro att fakulteten inte skulle vara intresserad av en samverkan med kyrkor och samfund eller av att undervisa om Luthers teologi och nutida luthersk teologi. Tvärtom är det t.o.m. en i Högskoleförordningen reglerad uppgift att ha kontakt med intressenter i samhället.

Det är t.o.m. så att just på grund av att fakulteten inte har någon formell relation till någon kyrka så är den mer fri än någonsin att med bevarad integritet ha ganska långtgående kon-

takter med olika kyrkor och samfund och olika religioner. Under min tid som fakultetsdekanus bjöd jag t.ex. in till en stor utbildningskonferens med Svenska kyrkan och Teologiska fakulteten, där representanter för stiftet presenterade synpunkter på hur en bättre fungerande utbildning för blivande präster i Svenska kyrkan kan åstadkommas. En annan gång inbjöds den nye katolske biskopen till överläggningar. Fortsatta samtal med företrädare för andra religioner än kristendomen, för frikyrkor, skolor och andra intressenter står i tur. För egen del tror jag att fakulteten kan göra en ännu bättre och även av kyrkornas önskemål och behov styrd utbildning för blivande präster och pastorer utan att fakulteten överskrider gränsen till konfessionalism. Kyrkan har sin identitet som kyrka och fakulteten har sin identitet som en del av ett universitet och just detta möjliggör ökad samverkan.

Även religionsvetenskapen har på motsvarande sätt en form av konfessionalism, dvs. en ideologisering av vetenskapen, att undvika. Under täckmantel av vetenskapliga resonemang kan nämligen ideologiskt färgade ståndpunkter föras fram som försvar eller kritik av religionen. En forskare kan ytterst sett drivas av t.ex. en personlig aversion mot eller empati med en viss religion eller t.ex. fundamentalism, mystik eller new age och ha som fördolt syfte att visa dessas oacceptabla eller acceptabla status.

Om man vill undvika falsk objektivitet, konfessionalism och ideologisering, vad återstår då? Är det endast deskriptiv och analytisk teologi och religionsvetenskap som är alternativet? Innan jag går in på den frågan, finns det anledning att rådfråga två teologer.

Wingren och Jeffner

Två tongivande teologer i svensk 1900-talstradition, Gustaf Wingren och Anders Jeffner, visar på intressanta alternativ till ren deskription och analys. Det finns två missuppfattningar om dessas metodprogram. Jeffners program har uppfattats som endast deskriptiv och analytisk religionsvetenskap. Wingrens metod har ansetts innebära en konfessionell teologi. Båda dessa uppfattningar innehåller en viss sann karakteris-

tik, men det är långt ifrån hela sanningen. Den väl så intressanta delen återstår.

Wingrens synsätt

I Wingrens produktion finns inte mycket om metodfrågor i vetenskapsteoretisk mening. Där- emot finns mycket om intern teologisk metod. Jag har i annat sammanhang² visat hur det likväl finns en vetenskapsteoretisk uppfattning antydd, som är mer utvecklingsbar än det sätt på vilket Wingren själv tillämpat sin metod och vad denne anger om predikans roll för teologin.

Wingren har menat att en teolog kan ange grunderna i vad t.ex. kristendomen innebär och inte bara beskriva vad andra teologer sagt. Han skiljer i ett sammanhang mellan en allmän religionsvetenskap och teologi. Med teologi menar Wingren främst att teologen med vissa förutsättningar och inskränkningar skall kunna ange vad som är karakteristiskt kristet. I detta avseende visar Wingren den självklart kristna dominans som har rätt vid svenska fakulteter. Hans principiella uppfattning om teologi är dock tillämpbar på all slags teologi inom olika religioner. Teologi skall enligt Wingren bestämmas som

det vetenskapliga arbete, vilket syftar till på grundval av historiska källor söka ange vad som är karakteristiskt för den kristna tron och det kristna ethos under jämförelse med andra typer av tros- och livsåskådning i nutiden ... På ett beskrivande sätt måste man rimligen också kunna ange vad «kristendom» är ... Att på ett dylikt beskrivande sätt med vetenskaplig argumentering, dvs med bruk av argument som kan prövas av alla, ange vad som är «kristet» är *teologi*.³

Möjligen kan man säga att teologi enligt detta språkbruk får sin specialbetydelse i att behandla frågor om en religions lära och att innehålla ett konstruktivt men kontrollerbart moment.

² Göran Bexell, *Teologisk etik i Sverige sedan 1920-talet*. Skeab Förlag, Stockholm 1981.

³ *Ibid.*, s. 151.

Jeffners synsätt

Jeffner har gjort en betydelsefull insats för svensk teologi och religionsvetenskap. I en för teologin kritisk situation förnyade han liksom på sin tid Nygren metoderna och utarbetade för många mer acceptabla metoder. Jeffner tog å ena sidan till sig bland annat den logiska empirismens religionskritik, å andra sidan ville han övervinna den. Han har efterhand utvecklat ett synsätt som sträcker sig långt utöver en rent deskriptiv och analytisk teologi.

Om jag förenklar kan sägas att Jeffner generellt menar — och med rätta — att teologin alltid måste ta vetenskapens utmaningar på allvar, vilket omöjliggör att teologin blir en skyddad religiös-kyrklig verksamhet. Vidare finns inga smitvägar: teologins argumentation «måste framställas med logisk analytisk skärpa, och inte med aldrig så eleganta retoriska fraser».⁴

Vad innebär det att gå längre än till ren deskription och analys? Redan i läroboken *Etiska problem*, 1970, skrev Jeffner om de hypotetiska resonemangens legitimitet i vetenskaplig etik. Om man redovisar vissa moraliska utgångspunkter kan slutlednings- och tillämpningsresonemang föras, t.o.m. vad som kallades en konstruktion av etiska system.⁵ I samma lärobok presenterar Jeffner en «kristen resonemangsmodell om fred och internationell rättvisa». Det utvecklas utförligt en normativ modell för en kristen etik. Den ingår i en lärobok för universitetsstudier. Det är inte bara ren deskription eller analys.

Jeffner skulle gå vidare och utveckla nya synsätt. Han har senare alltmer pläderat för vad som kallas ett vidgat vetenskapsbegrepp och har i detta sammanhang gentemot Nygrens metod delvis anslutit sig till Torsten Bohllins teologiska program. Utöver det deskriptiva räknar Jeffner liksom Bohlin till vetenskapen «sådan verksamhet där resultatet är beroende av forskarens personliga inställning och värderingsbakgrund».⁶

Det är enligt Jeffner Bohllins metod och inte Nygrens som har möjligheterna i sig.

Under senare år har Jeffner med teolog menat en person som försöker att «med argumentativa medel framställa en kristen troslära så att den framstår som ett trovärdigt livsåskådningsalternativ i den aktuella sociala och kulturella situationen»,⁷ medan religionsvetenskap ses som ett vidare begrepp: all slags vetenskaplig undersökning av alla religioner. Det lämnas öppet om teologin i angiven mening skall ses som vetenskap.

Teologin har enligt detta synsätt både en analyserande och kritiskt konstruktiv uppgift, t.ex. i att studera det religiösa livet, bygga modeller som är förslag till tolkningar. Däremot kan Jeffner till sådan utgångspunkt inte räkna att på grundval av religiös erfarenhet utgå från att en transcendent verklighet existerar.

Vi får alltså den kanske förvånande slutsatsen att både Jeffner och Wingren på olika sätt i princip har samma uppfattning, nämligen att teologin inte bör bedrivas bara som rent deskriptiv eller analytisk teologi. Till teologins uppgifter räknar de också vad som preliminärt kan kallas en tolkande, konstruktiv uppgift. De gör det på något olika sätt och framför allt har de i sina författarskap gjort det på olika sätt, men det i vårt sammanhang intressanta är att de med teologi vill avse något mer än en rent deskriptiv vetenskap. Ett problem är att hos Jeffner lämnas gränsen mot vetenskap öppen, men enligt min mening bör teologin vid ett universitet inrymmas under det som kallas vetenskap. Frågan är bara vad som menas med detta ibland mystifierade begrepp.

Religionsvetenskap och teologi

I vilka betydelser bör då teologi och religionsvetenskap användas? Namnen kan för det första stå för den verksamhet som är icke-konfessionell och icke-ideologisk i ovan angiven mening och

⁴ Anders Jeffner, «Teologin inför vetenskapens utmaningar», i *Modern svensk teologi — strömningar och perspektivskiften under 1900-talet*. Verbum, Stockholm 1999.

⁵ Anders Jeffner, «Studiet av etiken», i *Etiska problem*. Verbum, Stockholm 1970, s. 10f. Jfr s. 232ff.

⁶ Anders Jeffner, «Torsten Bohlin som teolog», i *Kyrkohistorisk årskrift*, 1991, s. 25.

⁷ Anders Jeffner, «Teologin inför vetenskapens utmaningar», i *Modern svensk teologi — strömningar och perspektivskiften under 1900-talet*, 1999, s. 136.

som inte heller lider av några falska föreställningar om objektivitet.

Det är för det andra en metodmedveten och i bästa mening traditionell teologisk, humanistisk och samhällsvetenskaplig verksamhet, som är t.ex. deskriptiv, historisk, empirisk och analytisk och som kan och bör förekomma i tillämpliga former i alla ämnen, såväl islamologi som etik, exegetik som systematisk teologi, kyrkovetenskap som religionssociologi. Den kan kallas både teologi och religionsvetenskap.

Teologi bör inte vara detsamma som kristendomsforskning; den skall gälla också t.ex. judisk, islamsk eller buddhistisk religion. Teologi bör inte heller reserveras för de systematiska ämnena, inte heller för en lära om Gud (teo-logi) i någon obestämd mening.

I dagligt tal tror jag att det fungerar ganska bra att låta teologi och religionsvetenskap betyda samma sak, bara man vet vad man menar. Men är teologi något mer? Både teologi och religionsvetenskap är i praktiken något mer än deskription och analys och bör kunna vara det, med höga krav på precision och metodredovisning. Både Jeffner och Wingren har visat på delvis framkomliga vägar som kan utvecklas mer. Själv är jag dock tveksam till att reservera denna verksamhet till endast själva beteckningen teologi; jag vill med teologi vid ett universitet avse sådant som är förenligt med vetenskapliga ideal.

Hit kan räknas nämnda deskriptiva och analytiska verksamheter som förekommer och framgent krävs inom alla discipliner. Förutom dessa centrala verksamheter kan teologi — och i princip religionsvetenskap — innebära också en viss konstruktiv, syntetisk och viss normativ verksamhet, t.ex. att med uppvisande av angivna utgångspunkter föra välunderbyggda resonemang om vad ett visst synsätt innebär, t.ex. en islamsk lära om helig skrift, en kristen etik om eutanasi, en kristen lära om Gud. Det är rimligt att en av staten avlönad teolog skall vara beredd att i samhälle och kultur svara på frågor av typen: Vad säger judiska traditioner om Gud? Vad säger kristendomen om döden och evigheten? Vilken funktion har det religiösa språket? Det kan synas självklart.

Om man absolut skall skilja mellan teologi och religionsvetenskap skulle man kunna säga att till teologin hör, förutom religionsvetenskap,

även denna konstruktiva men intersubjektivt prövbara verksamhet, som kan vara inriktad framför allt på frågor om en religions lära.

I detta avseende finns ingen anledning att göra alltför mycket av forskarens eventuella egna tillhörighet till en viss tro. Jeffner har rätt i att det är naturligt att man bearbetar den tradition man själv är en del av, men det är enklare att riktiga uppmärksamheten mer mot det givna material som skall bearbetas än mot forskarens person och eventuella religiösa erfarenhet. I detta avseende ansluter jag hellre — om jag får generalisera något — till lundateologernas allmänna deskriptiva hållning än till uppsalateologernas erfarenhetslinje.

Egentligen är detta inget unikt för teologin, om man jämför med annan verksamhet som kallas vetenskaplig inom andra fakulteter. Det finns både ett analytiskt och konstruktivt grepp i mycket god vetenskap. Risker med ett sådan synsätt är att okritiska teologer tar sig friheter som leder ner i de fallgropar jag ovan tog avstånd från. Vinsterna överväger dock riskerna. Kvar står uppgiften att på ett ansvarsfullt sätt, givet varje tids och situations villkor, genomföra vetenskapliga verksamheter och föra den vetenskapsteoretiska debatten vidare.

